

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: МОРАЛЬНО–ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Протягом багатьох століть юристи зверталися до моральних основ діяльності органів правосуддя, намагаючись з цих позицій підійти до рішення проблем справедливості і об'єктивності в розслідуванні злочинів – проблем правового і морального виховання.

Моральність, за визначенням І.С. Кона, поняття, що є синонімом моралі. В історії етики моральність інколи трактувалася і як щось відмінне від моралі. Так, Гегель розумів під мораллю галузь суб'єктивно-індивідуальної моральності, сферу, що охоплює особисті і приватні взаємовідносини, суб'єктивно уявну повинність, ідеал і критичні умонастрої по відношенню до соціально-історичних явищ. На його думку, моральність – це звичаї і вдача, в яких індивід не відрізняє себе як особистість від поведінки, що формуються стихійно в суспільстві, і засвоєних їм форм, а також конкретні обов'язки людини перед державою, санкціоновані і регульовані правом.

У сучасній теорії існує дві точки зору у визначенні цих понять. Згідно з однією з них, мораль – форма свідомості, а моральність – галузь практичних вчинків, звичаїв, натур. Згідно з другою, мораль – це регуляція поведінки шляхом суворо фіксованих норм, зовнішнього психологічного примушення і контролю, групових критеріїв. Моральність – сфера моральної свободи особистості, коли суспільні і загальнолюдські вимоги співпадають з внутрішніми мотивами [1, с.215–216].

Оскільки тактичні прийоми належать до способу дій, що не регламентуються законом, існує проблема співвідношення тактичних прийомів і моральних норм, в тому числі і судово-етичних.

Слідчі інколи вважають себе «вільними» від дотримання моральних норм при застосуванні тактичних прийомів, що не суперечать закону. Цю обставину підкреслює Г.І. Пичкальова, аналізуючи дані, отримані в результаті соціологічного дослідження. Так, вона відзначає, що 32% опитаних взагалі не зважають на моральний чинник при застосуванні тактичних прийомів. Це є однією з причин, яка впливає на реалізацію виховної функції досудового слідства, яку не можна недооцінювати [2, с.19].

Складність визначення моральної допустимості тактичного прийому встановлюється даними, зв'язаними з характером їх застосування. Щодо цього Г.І. Пичкальова висловлює цікаві міркування, зв'язані з моральними характеристиками обставин, визначальних або супутніх застосуванню тактичного прийому. Так, моральні характеристики можна віднести до таких обставин, як поведінка слідчого, спосіб і форма дій, що складають зміст тактичного прийому.

Сам по собі тактичний прийом, за винятком деяких рекомендацій, що викликають сумнів в моральній допустимості, відповідає моральним вимогам, так як він формується і рекомендується. Однак конкретні тактичні ситуації, як і засоби застосування тактичного прийому, можуть призводити

до порушення моральних приписів. У таких випадках інколи мають значення манери використання тактичного прийому.

Засоби, якими досягається мета в судочинстві, повинні точно відповідати вимогам законності і судово-етичним нормам. Їх дотримання повинно бути обов'язковим правилом при проведенні судово-слідчих дій. Все, що суперечить таким вимогам, недопустимо, які б результати воно не принесло слідчому. Як справедливо відзначає В.О. Коновалова, тактичний простір повинен поповнюватися за рахунок пошуків, які засновуються на наукових і моральних засадах, за рахунок прийомів, що не порушують перспективу встановлення об'єктивної істини.

При визначенні морального характеру тактичних прийомів важливе значення має оціночна робота слідчого, судді, бо вона зрештою, розглядає моральний характер того або іншого прийому. У цьому зв'язку виникає питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в оціночній діяльності.

У криміналістичній літературі дискутується питання про розробку кодексу поведінки слідчого [3, с.77], моральних критеріїв судді і адвоката.

На думку В.Комісарова, загальних морально-психологічних рекомендацій не достатньо. Доцільно розробити морально обґрунтовані рекомендації, що враховують загальні закономірності поведінки учасників процесу і розраховані на їх застосування при проведенні окремих процесуальних дій [4, с.35]. Професійна моральність відрізняється специфічними рисами, виступаючи як комплекс більш зобов'язуючих, точних моральних правил [5, с.34]. Моральні принципи залишаються не тільки проголошеними, але і виявляють прямий вплив на формування норм судочинства і тих тактичних прийомів, за допомогою яких здійснюється розслідування і судовий розгляд.

Г.Бровін поділяє моральні і обов'язкові вимоги щодо прокурора, а саме: тактовність у поводженні з людьми, уміння стримувати на службі і в побуті свої почуття, коректність, чемність – це моральні вимоги до роботи прокурора: моральна бездоганність, сумлінність, дисциплінованість при виконанні службових обов'язків, висока моральність в особистому житті, розбірливість в знайомствах – обов'язкові вимоги до прокурора.

Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр. передбачено створення правових, організаційних і матеріально-технічних умов для боротьби зі злочинністю, підготовка пропозицій про приведення національного законодавства і відомчої нормативно-правової бази у відповідність з Конституцією України, враховуючи при цьому європейські стандарти і зарубіжний досвід у сфері боротьби зі злочинністю, у зміцненні законності і правопорядку.

В умовах побудови правової системи України особливого значення набуває проблема зв'язку права і моралі. У реальному житті ці поняття функціонують, взаємно доповнюючи і збагачуючи одне одного. Поєднання в діяльності юриста професійної етики зі знанням і точним дотриманням досконалих для даного етапу розвитку суспільства законів є основним принципом функціонування правової держави.

Особі, яка проводить розслідування і наділена владними повноваженнями, необхідно досконало знати психологію і етику, мати витримку, якою не зобов'язаний володіти жоден звичайний громадянин.

Більша емоційна насиченість визначається наявністю перевантажень в ході діяльності, близькістю до події злочину, що відбивається в спостереженні і особистому сприйманні наслідків злочину, в спілкуванні з людьми, які спостерігали безпосередньо його, або жертвами злочину відразу ж після цієї події (спостереження їх психологічного стану: збудження, пригнічення, розгубленості, горя, болю), активною діяльністю, зв'язаною з діями по встановленню, переслідуванню і затриманню злочинця, сприйманням об'єктів, що викликають негативні емоції (сприймання трупу), більш інтенсивною і емоційною поведінкою людей (на досудовому слідстві особи часто діють ще під впливом злочинної події).

Для професії слідчого характерно подолання опору з боку окремих осіб, антисоціальних мікрогруп. У пошуках істини по справі слідчий напружується на пасивний або активний опір з боку осіб, які зацікавлені в негативному результаті справи.

У судовій психології розроблена професіограма слідчого, що відбиває основні сторони його професійної діяльності і особисті якості, що реалізуються в цій діяльності (А.В. Дулов, В.Л. Васильєв, М.І. Порубов, А.Р. Ратінов, В.О. Коновалова). Для забезпечення соціальної діяльності слідчого необхідні дві групи якостей: загальні (моральні і емоційні) і спеціальні (професійні).

Ефективне застосування в роботі слідчого криміналістичних знань неможливо без використання психологічних знань. Особливе значення набуває судова психологія в галузі криміналістичної тактики, у вдосконаленні тактичних прийомів провадження слідчих дій. Знання особливостей психічних процесів, емоційних і польових станів, характеру, темпераменту і інших властивостей особистості, що виявляються в умовах скоєння злочину, а також при здійсненні кримінального судочинства, допомагає розробці науково обґрунтованих рекомендацій криміналістики, вдосконаленню її тактичних засобів.

Етика і психологія – це науки, що тісно пов'язані між собою у вивченні людської поведінки та спонукань, але досліджують їх з різних боків. До XVIII ст. у філософії не існувало чіткої межі між ними. Для позначення вчення про моральність термін «етика» був введений Арістотелем. Етика теоретично покликана була вирішувати ті же самі практичні моральні проблеми, що виникла перед людиною в житті. Тому, вже починаючи з стародавніх часів, етику було прийнято вважати «практичною філософією» на відміну від «чисто теоретичного» знання про світ.

Етика роз'яснює моральне значення психологами дій, що вивчаються, мотивів, характерів, а психологія розкриває психічну природу і умови формування цих моральних явищ.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що під етичними основами криміналістичної тактики слід розуміти сукупність моральних основ (моральних вимог), що висуваються до особи, яка провадить розслідування, до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного і інших учасників

слідчих дій (прокурор, педагог, перекладач, законний представник та ін.) і їх поведінки, практичне здійснення яких дозволить встановити нормальні моральні відносини.

На основі аналізу норм КПК України можна прийти до висновку про те, що деякі з них містять в собі певні етичні основи. Сукупність моральних норм поведінки слідчого і утворює слідчу етику як вчення про моральні засади професійної діяльності. Л.Я. Ароцкер справедливо помічає, що одним з основних специфічних вимог судової етики є об'єктивність працівників юстиції, уміння приймати рішення, відповідні закону і власному переконанню, стійкість по відношенню до різноманітних сторонніх впливів, дотримання принципу рівності перед законом, тлумачення будь-якого сумніву на користь обвинуваченого та підсудного.

Як порушення професійної етики слід розцінювати недоречні жарти слідчого на адресу підозрюваного, фамільярність, використання виразів, що вживаються підозрюваним, схвалення антигромадських вчинків. Слідчий при провадженні слідчих дій не має права опускатися до психології цієї особи. Такі способи дій слідчого свідчать про його професійну деформацію.

Етичні основи криміналістичної тактики включають в себе, окрім взаємовідносин учасників цієї слідчої дії, моральні обов'язки слідчого: не приймати рішення всупереч своєму переконанню і совісті, не ставитись з сумнівом, підозрою до свідчень без достатніх до того підстав, не бути зацікавленим в отриманні бажаних показань, пам'ятати про тон і форми звернення, не показувати своє задоволення або радощі отриманими відповідями (при допиті), не висловлювати необґрунтованих сумнівів.

Слідчому необхідно завжди пам'ятати слова А.Ф. Коні: «Якими б хорошими не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу та значення в недосвідчених або несумлінних руках. Чим більше відтінків в своєму практичному застосуванні допускають ці правила, тим глибше торкаються вони особистості та участі людини, чим більш важливим інтересам суспільного життя вони служать, тим серйознішим вважається питання – в чій руки видається застосування цих правил» [8, с.84].

Безпосередня практична значимість етичних основ криміналістичної тактики полягає ще в тому, що високоморальна поведінка слідчого, його моральні переконання стають надбанням інших учасників слідчих дій. Обов'язковою умовою результативності слідчих дій є високий моральний вигляд слідчого.

В етичних основах криміналістичної тактики знаходять єдність, взаємозв'язок такі поняття, як «тактика» і «такт». «Тактична людина, – пише М.І. Порубов, – завжди поміркує, як її слова і вчинки будуть сприйняті, чи не спричинять вони незадоволеної образи, чи не скривдять вони людину і тим самим чи не приведуть до протилежного результату» [9, с.31].

Етичні норми деяких учасників процесу викладені в офіційних документах. Так, етика поведінки експерта регламентована в «Пам'ятці експерту НДІСЕ про його права і обов'язки» [8].

У міжнародних правових актах містяться норми, що закріплюють моральні та етичні засади здійснення правосуддя.

Таким чином, за словами Ф.Бекона, задачі етики вважаються дещо більш складними, ніж завдання політики. Етика має на меті наповнити душу внутрішньою порядністю, тоді як цивільна наука не вимагає нічого, окрім зовнішньої порядності [9, с.361].

Список літератури: 1. Словарь по этике. Под ред. И.С. Кона. М., 1981. 2. Пичкалева Г.И. Роль морали в следственной деятельности: Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 1980. 3. Сафин Н.Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве. Казань, 1990. 4. Комиссаров В. Следственная этика и вопросы тактики обыска // Социалистическая законность. 1984. № 4. 5. Коновалова В.Е. Нравственные начала советского судопроизводства // Социалистическая законность. 1984. № 5. 6. Образцов В.А. Криминалистика. Курс лекций. М., 1996. 7. Гоббс Т. Человеческая природа. Избранные произведения. В 2-х т. Т.1. М., 1970. 8. Кони А.Ф. Собр. Соч. Т.4. М., 1967. 9. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск, 1973. 10. Памятка эксперту ВНИИ СЭ о его правах и обязанностях. М., 1983. 11. Бэкон Ф. Соч. в 2-х т. Т.2. М., 1978.

Надійшла до редколегії 22.08.03